

В. В. ШИПРИКЕВИЧ
ВИРАЖАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ГРАФІКИ

Графіка в мовознавстві, як відомо, — це сукупність усіх рукописних і друківаних знаків певної писемності. Набуваючи в конкретному застосуванні варіантних відтінків і форм, шрифтовий знак має не тільки основне, мовно-знакове значення, а й властивості суто художні й технічні, поліграфічні. Тому шрифт називають художньою інтерпретацією алфавіту.

Основна функція шрифту полягає в тому, щоб в умовній графічній формі фіксувати позначення знаків алфавіту. Наші сучасні друкарські шрифти, побудовані на кириличній основі, мають великий асортимент складальних форм. У поліграфічному виробництві шрифти розрізняють за алфавітами, рисунками, начертаннями і розміром. Так, щодо нахилу шрифти поділяються на прямі, курсивні й похилі, щодо ширини — на нормальні, вузькі й широкі, щодо насиченості — на світлі, напівжирні й жирні. Найбільш уживаний у поліграфії шрифт — корпус (тобто звичайний прямий). Шрифти бувають: текстові, видільні і афішно-плакатні; книжні, газетні картографічні і спеціального призначення. Але сам по собі шрифт є напівфабрикатом, що набуває свого справжнього звучання лише в застосуванні, в умілому й доцільному використанні поліграфічної техніки для правильного розкриття змісту. Виразальна функція графіко-шрифтового мистецтва знаходить свій конкретний вияв у багатьох явищах мовної і друкарської практики.

Для підкреслення стилістично вагомих компонентів тексту застосовуються відповідні мовностилістичні прийоми, Насамперед — порядок слів та інтонація. Тій же меті служать також шрифтові виділення слів, словосполучень, речень. У цьому випадку маємо справу з графічною відповідністю шрифту характерові тексту. Такий прийом, створюючи зоровий ефект, дає змогу читачеві чіткіше сприйняти матеріал, зосередити увагу на головному.

У графічній архітектоніці текстів виділення такого плану здебільшого робляться трьома текстовими шрифтами: курсивом (похилим, схожим до рукописного), напівжирним шрифтом і розрядкою. До цього засобу вдаються насамперед у працях, що належать до наукового стилю. У літературі публіцистичного стилю роль названих графічних виділень аналогічна, але в таких текстах робиться багато підкреслень емоційно-експресивних та образних компонентів думки. Часто цей поліграфічний прийом застосовують також у партійних і державних документах. Відомо, що твори В. І. Леніна відзначаються неперевершеною логічною стрункістю викладу, мовною досконалістю, ясністю і точністю формулювань. Серед багатьох застосовуваних В. І. Леніним засобів вираження яскраво вирізняється прийом семантичного й експресивного акцентування за допомогою шрифтових виділень, зокрема курсивних: «Економічна боротьба «наштотує» робітників тільки на питання про ставлення уряду до робітничого класу і тому, *скільки б ми не трудилися* над завданням «надати самій економічній боротьбі політичного характеру», ми *ніколи не зможемо* розвинути політичну свідомість робітників (до ступеня соціал-демократичної політичної свідомості) в рамках цього завдання, бо *самі ці рамки вузькі*» (Ленін В. І. // Що робити?— Повне збір. творів. — Т. 6. — С. 74). У наведеному складному реченні автор для більшої чіткості й обґрунтованості міркування відзначив ряд зворотів, надавши їм особливого смислового та експресивного навантаження і відповідно виділив їх курсивом. Нерідко у підручниках та навчальних посібниках курсивом набираються визначення. Набірно-графічні підкреслення увиразнюють семантичні відтінки фрази.

Аналогічну роль у журнальних та газетних статтях, брошурах, шкільних підручниках виконують виділення напівжирним шрифтом (пряме звичайне напівжирне накреслення), напр.: «У VI класі ви вивчатимете географію нашої Батьківщини. Батьківщиною людина називає ту країну, де вона народилася, виросла. Наша Батьківщина — **Союз Радянських Соціалістичних Республік**. До складу СРСР входять п'ятнадцять братніх союзних республік. У Радянському Союзі влада належить трудящим» (Географія: Підручник для 6 класу. — К., 1980. — С. 3). Іноді в газетах напівжирним шрифтом повністю друкують

замітку або інформацію, щоб, з огляду на важливість викладеного в ній, зробити її більш яскравою й привернути увагу читача. Розрядкою рекомендується виділяти невеликі частини тексту, напр.: «Усі звуки, які вживаються в музиці, розміщені у висотному порядку, утворюють звукоряд. Порівнюючи окремі звуки звукоряду, можна помітити, що деякі з них подібні за звучанням і періодично повторюються на різній висоті. Такі звуки зветься октавними» (Павлюченко С. Елементарна теорія музики. — К., 1980.— С. 7). У деяких виданнях невеликі визначення також набирають розрядкою.

Однак в ряді випадків графічний спосіб, про який йшлося, застосовують і безвідносно до смислової стилістичної функції. Його використовують для полегшення процесу читання або з технічних причин (наприклад, курсивом можна набирати ілюстративний матеріал у підручниках, математичні, фізичні й хімічні формули, ремарки в драматичних творах, скорочені умовні позначення, розрядкою — прізвища у виносках, назви дійових осіб у п'єсах, жирним прописним шрифтом — назви глав, розділів, параграфів тощо).

У виражально-експресивному плані привертає до себе увагу також група титульно-заголовних шрифтів. Насамперед зупинимось на зовнішніх особливостях літер у назвах книжок на обкладинках. Книжка — цілісний ансамбль, де тісно поєднане оформлювальне вирішення з її характером, змістом, специфікою. Обкладинки за способом виконання бувають шрифтові, декоративні чи ілюстративні. Назва книжки повинна бути лаконічною, тому за синтаксичною структурою це здебільшого односкладні та неповні речення або словаречення, рідше — речення двоскладні. Виконуються назви літерами великого кегля (розміру) — складальним, рисованим або рукописним шрифтом, причому використовуються варіації форм букв: відповідне накреслення, нахил, насиченість, орнаментальні прикраси на буквах тощо. Зв'язок елементів оформлення книжки з її характером і змістом обов'язковий. Так, для наукових видань підходить обкладинка шрифтова (рідше ілюстративна), причому композиція її повинна характеризуватися спокійною, строгою архітектонічною цілісністю. Інший вигляд має оформлення обкладинки твору белетристичного. Так, з настановою на експресивний ефект створено графічну композицію назви видання: Микита Годованець. Байки. — К., 1983. Рукописні букви слова «Байки» оздоблені витіюватими, химерними, навіть кумедними завитками, конфігурація такої композиції вдало задумана художником-поліграфістом як своєрідна алегорія гумору й сатири, колориту комічності й жартівливості. Інколи не позбавлене асоціативного елемента й графічне оформлення титулів наукових видань. Наприклад, М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. Історична граматики української мови. — К., 1980. Шрифт назви цього навчального посібника рисований, причому імітаційний: літери стилізовані під старослов'янську кирилицю. Завдяки такому графічному вирішенню назва сприймається як ремінісценція, як подих старовини.

Виразово-зображальну роль виконують також шрифти у заголовках статей та рубрик у газетах і масових журналах. Заголовок прийнято вважати обличчям газети, це своєрідний компас, який орієнтує читача на її шпальтах, формує ставлення до газетного виступу. І тут важливу роль відіграє не лише семантика заголовка, але й шрифтове його оформлення. Існує така залежність: чим важливіше газетне повідомлення, тим більш великий шрифт використовують для набору заголовка.

Своєрідно реалізується шрифтова варіантність графем на плакатах, оголошеннях, транспарантах, лозунгах, афішах, вивісках, у текстах на панно і стендах, що іноді, в певних ситуаціях, можуть мати рекламний характер. Шрифти ці становлять групу акцидентних. Тексти, про які йдеться, — синтаксичні конструкції, що за своїми модальними значеннями є повідомленням, звертанням, спонуканням, закликами, інколи — запитаннями. У кожному з таких формулювань є логічні наголоси, семантично важливі слова і це викликає необхідність виділити їх графічно. Переважно ці виділення робляться літерами великого кегля Так на політичному плакаті у тексті «Радянський Союз пропонує: зберегти мир для широкого, плідотворного співробітництва всіх народів на планеті», написаному на фоні голубів миру, що перебувають у спокійному польоті, великими літерами виділено три перші слова,

семантично вагоміші.

Отже, знаки алфавіту в їх друкарській реалізації, тобто в процесі кооперування мовних і позамовних явищ, коли сплітаються мова і шрифтове мистецтво, виступають неодмінною складовою частиною виражальної системи мови.